

RÉVÉSZ BÉLA ADYRÓL

Új Domby Márton szíve meleg vérével írt könyve az új, a megteljesedett Csokonai Vitéz Mihályról. A méreteket azonban a közbeeső százéves fejlődés csodálatos módon megnagyobbította. Ady Endre nem pusztá álmkeresés többé, nem a „Nagymester utcán kötésig sárban cammogó”, hiú vágy, hanem teljes magyar megvalósulás: nyugattal összeforrt s ebből az ölelésből diadalmasan, egyéni megtermékenyüléssel kibontakozó új lélekösszetétel. Révész Béla pedig Ady zsenijének méltó krónikása. Zsörtölődő őseiből, Csokonai hűséges élet-társából csak a szív közvetlen melegsége maradt benne, a többi: művészi megelevenítés, maradéktalan, mindent visszaadó emberrajz, mélyenjáró lélekelemzés s a költői alkotásnak gyökerig ható, hű tükrözése, mindez Révész Bélának legsajátabb készsége, legegényibb ajándéka. Műve kettős érték: Ady hű visszhangja s egyben önálló becsű mű.

Adyt sokan ismerték, sokan szerették. Szerették az okos emberek, a legkülönbözőbb tudományágak önálló mezsgyetörői, és szerették az egyszerű emberek, az igazi léleknagyságnak alázatos szívű, bekötött szemű megsejtői. Ellensége a szennyedékes fondorkodókon kívül csak azok között volt, akiknek műveltségük éppen odáig rúg, hogy ostobaságukat merik hangoztatni. A Gondviselés féltékeny előrelátással e szép emberpéldány mellé Zilahtól Nagyváradig, Nagyváradtól Pestig és Párizsig, diákos gondjai közepette és fiatalos hevületei idején, örvény felé taszító betegségében és nagy lelki megrázkódta-tások gyehennájában, rágalmak, letörések morotvájában és a dicsőség napfényes útján mindig rendelt valakit, aki melléállt, megsejtette vagy megértette, és egyszerű megnyilatkozásait öntudatosan vagy öntudatlanul magába szívta. Voltak bizalmas, vigasztaló barátai, akik

rögtön és nyilvánvalóan látták hivatottságát, voltak önkéntes szolgálói, ügyes-bajos dolgainak buzgó elintézői, voltak, akik csak a fényében akartak röpködni, voltak szerelmi ügyeinek, családi dolgainak meghittjei, voltak körülötte ministránsok, akik körülöngötték és körülöngötték az aranyruhás istenembert, voltak, akiket csak irodalmi kapcsok fűztek hozzá, s voltak, akik csak poharukat koccintották az övével össze... A zsenit benne mindnyájan érezték vagy érezni akarták, de Ady önként senkit sem hívott emberi mivoltának szentélyébe. Alig volt talán költőember, aki föllépése idején annyira magyarázatra szorult volna, s aki önmagát mégis soha senki előtt sem magyarázta. Élete és költészete nem egybeforrott, hanem sohasem vált el egymástól. Minden élménye, életének minden pillanata művészetének anyaga volt. Nagy verssé-válás volt barátai, ivótársai szeme előtt éjszakai mámorban éppúgy, mint nappali fásultságban. Minden szeszélye, hangulatkeresése és féktelensége törvényszerű kényszerrel folyt vele bábként játszó művészetéből. A megszállottság, az ihlettel való elteltés sohasem hagyta el, hacsak nem a mámor vagy a betegség önkívületében. Soha még szegény, porladó emberi hüvely ily nyugós, ily kínzó, ily szemképráztató kincset nem hordott magában. Életének minden perce megnyilatkozás volt, de a művészetnek és emberségnek benne rejlő elválaszthatatlan egysége miatt ez a megnyilatkozás csak kevés éles megfigyelőnek szólhatott.

Mi maradt ma Adyból? Művei és földi életének emléke. Ebben a kettősségben látjuk őt mi, akik szemlélői voltunk élete költészetté válásának. Műveiből a jövő irodalmi lélekvizsgálat megállapíthatja majd költészetének geneziséét. Szemünkben azonban fontosabbnak látszik azoknak az emlékeknek megrajzolása, amelyeket ez a tüneményes élet lelkünkben hagyott. Csábító, parancsoló kényszer nógat bennünket, hogy ezt az -utolsó magyar istenjárást ne engedjük legendák felhőiben, hivatalos jellemfestések színtelen ecsetvonásaiban elveszni. Ady költői és emberi természete a maga nagy egyet jelentő ellentéteivel különösen alkalmas arra, hogy bármilyen irányú elfogultság képét meghamisítsa.

Súlyt vehetek csupán magyarságára, s háttérbe szoríthatom nagy, általános emberi eszméit, elfordíthatom istenes verseinek jelentését, vagy lefoglalhatom életforradalmi kirobbanásait politikai célok szolgálatára, kiszínezhetem látszólagos és valóban emberi gyöngéit, vagy megtehetem iskolás, holt példányképpé: mindegyik esetben nagy emberi és költői egységén ütök rést, s akarva-akaratlan megölöm azt, akit az öröklétnek szánok.

Révész Béla ismerte a nehézségeket, amelyek Ady képének megrajzolásával járnak. Könyvében nem egy helyen utal rájuk, s minden sorával elárulja, hogy művének a visszaemlékezés búvölő gyönyörén kívül egyetlen nagy és sietős célja van: az Ady-mentés. Alig van Ady barátai közül valaki, aki nemcsak írói képességeinél, hanem életkörülményeinél fogva is hivatottabb lenne erre a feladatra. Éppen zsenije kibontakozásának pillanatában ismerte meg, s egy szerkesztőségben dolgozva vele, fejlődését úgyszólván naponként megfigyelhette. Ady megszerette hallgatag, szelíd mosolyú barátját, s ritka, talán egyetlen bizalmassággal tárta föl előtte életét. Ez az ajándékos bizalom volt a híd, amelyen át Révész visszatérhetett Ady fiatakorába, a zilahi diákévekbe, az érmindszenti otthonba. Viszont mindinkább összefonódó közös életük megismertette vele Ady jövőjének nagy állomásait: Párizst, a Léda-otthont. Ady külső és belső életébe nagy távlatú és mély bepillantást nyerhetett, de az így szerzett anyag holtta hült volna kezében, ha lelkében nincs meg az érzékeny, szomjas, kristálytisza tükör, amely szerzett benyomásait nemcsak híven megőrizni, hanem művészi elevésséggel életre hívni is tudta.

Sokszor láttam őket együtt éjjeli órákban. Adynak szokásos, kedves kötődései mellett tiszteletet nyújtó és bizalmat ajánló volt vele az érintkezése. Révész, kinek arcán a merész ívelésű, fekete szemöldök és a kis fekete bajusz halvány mefisztofelészi árnyalatot kevert el (mintha csak a természet e legjobb lelkű embert ezzel az álarccal a jóságot kihasználók támadásai ellen akarna vértetni), azzal a gyöngédséggel, azzal a termékeny szeretettel hallgatta őt, vitatkozott vele vagy tárgyalt

személyes és irodalmi dolgairól, amely már öntudatlanul megrögzíti, titkos méhébe öleli a látottakat, hogy egyszer majd az átélt csodáról számot adjon a világnak. Már akkor, együttélésük mindennapi részletekre való szakadozottságában is ez a figyelmes, szerető jó barát Adyban mindig az egész embert látta, s minden mozdulata, szava, szemének legkisebb rebbenése „ecce deus” volt előtte. Ezt kell legeslegelőször is kiemelnem Révésznek Adyról írt nagy jelentőségű portréjában. A nagy, egyetlen Verset, az örökké zengő, csodálatos Hangszert, ami Ady Endre élete legapróbb megnyilatkozásaiban is volt, a lelki és testi kettősségnek ezt az örökké mozgó, mert élő és szinte megfoghatatlan egységességét, amennyire írásművészettel csak lehetséges, Révész élettel teli elevenséggel, látomásszerű megérzésként adja vissza. Ady Endre nem darabokra elemelve fekszik előttünk könyvében. Minden, amit tudunk kell róla, állandóan körülötte él, s ha a költő életének valamely korszakát egy-egy pillanatra előtérbe is állítja, ezt mindig belső szükségek, a megelevenítéstől parancsolt eszmetársítások szerint teszi.

Ady él Révész könyvében, úgy, ahogy a valóságban élt, csak hogy most ebben a művészi visszatükrözésben életének, költészetének sok rejtélye föltárul előttünk. Elég volt Révésznek csak egyet elérnie (az igaz, hogy a legnehezebbet), azt tudniillik, hogy Adyt az életből emlékein át úgy hozza elénk, hogy belőle, az életillúzióból semmi el ne vesszen, s ezzel jórészt már azokat a nehézségeket is megoldotta, amelyek Ady arcképének megrajzolásánál természetszerűleg fölmerülnek. Azért írom, hogy jórészt, mert mindenféle s többnyire Révész illetékességién kívül álló körülmények megakadályozták abban, hogy különösen a korhangulati rajznál, Ady szerelmi élményeinél, költészete belső sajátosságainak elemzésénél többetmondóbb vagy mélyebbenjáróbb lehessen. De magának a könyvnek kompozíciója, öntudatosan keresztülvitt célja szintén közrejátszott, hogy Révész emlékezéseinek egyes, nekünk oly fontos elágazódásaiban hosszabban ne időzzék.

Révész nemcsak módszerében, hanem művének fölépítésében is csupán íróművészi szempontokat akart

szem előtt tartani. Könyvének egyetlen és legfőbb szenzációja: a zseni. Szinte végzetszerű elrendeltséggel már előre hall róla, már előre várja. Aztán megérkezik, s ő tágra nyitott szemmel, minden megnyilatkozást szerelmesen magába kulcsoló lélekkel figyeli. Jellemző s a maga nemében páratlan például az a rész, amelyben Ady külsejét: alakját, arcát, haját és főleg szemét leírja. A nagy, lélekkel teli, dióbarna szemeknek legkisebb rebbenése sem kerüli ki figyelmét. Leírja mélázva, elgondolkozva, kötődve, gúnyolódva, dühösen és mámorosan, s a végén felsorolását e finom megfigyeléssel összegezi: „A lélek lélegzése volt ez.” Különösen meghatározó egy helyen Ady utazósapkájának életre keltése. Ezek az apró részletek mutatják, hogy Ady alakja élesen kirajzolódott látomásként él lelkében, s hogy a vele töltött évek életüknek azóta megnyílt szakadékán túl, emlékezetében álmokképek titkos, hívó és sajátosságosan eleven körülhatároltságában élnek. De nemcsak Ady alakját, környezetét, s ami még meglepőbb, a körülötte élő légkört is szuggesztív erővel tudja föltámasztani. Zilah, „az álommal meglehelt éjféli városka”, a velencei kikötés, a Goldoni-szobor elé érkező Halálvirág: a csók, a párizsi bár, a Rue de Constantinople-i hotelszoba, az érmindszenti otthon s minden hely, ahol csak Ady megfordult, a maga külön jellegzetességében éppúgy, mint Ady életébe való belejátszódásában szemünk előtt fejlethetetlenül megelevenedik. Adynak emberi vonatkozásaira, szüleire, testvéröccsére és barátaira is kitér, mindenkit, aki vele vagy körülötte élt, gyöngéd és figyelmes vonásokkal rajzol meg, s nem felejt el, hogy velük is csak Adyt szabad jellemeznie. Milyen sok finomság és halk szavú megértés van például ebben a pár sorban, amit többek között Adynak anyjával való kapcsolatáról ír:

„Én kergettem a vénségbe — ezt megrendült, leboluló lélekkel hitte.”

Révész Béla elsősorban Adyt, az embert akarta megrajzolni, de nem kerülhette ki, sőt szándékosan kereste az alkalmat, hogy az embertől elválaszthatatlan költőt is jellemezze. Ady költészetének egyik legfontosabb alaptulajdonsága a világgal, az élettel való közösségé-

nek örökké éber érzése. A Természet és Én, a Halál és Élet, az Egyén és Emberiség, a Polgár és Haza s a többi tisztán emberi és gyakorlati kettősség ösztönös élet-érzésében nagy, zavartalan és jelentőséges egységben él. Az indítatvam, amely önmagát mindenben föl ismeri, Adynál nem eltanult életbölcseesség, hanem benne gyökerező, parancsoló életszemlélet. Földessy Gyula róla írt tanulmányában kimutatta, hogy jutott el természetyszerűleg halálérzése az élet-halál egységnek vizsgáló meglátásáig. E tekintetben csodálatos egyezések vannak Ady és a buddhista szellem legújabb művészi kifejezője, Rabindranath Tagore között. Ez egészen érthető, ha számba vesszük, hogy Ady művészi szemlélete az ind bölcselet alapeszméivel azonos, a különbség csupán az, hogy nála az életközösség fölismerése tisztán ösztönös és érzelmi alapokon nyugszik, s így nem egy elméletnek, hanem egész művészetének gyökerévé vált. Ezért nincs Adynak egyetlenegy személyes élménye sem, amely mindjárt a megélés pillanatában ne venné föl a szimbolikus jelentőséget. Megélési vágyának perzselő, áhító tüze minden egyéni formát elolvaszt, s visszaállítja az őserők, az őszmék világát, amelyben önmaga, az ő egyéni élete is eszmeivé, jelentőségessé, a nagy Mindenné tágu. Ady Endre idegrendszere mindig ebben a szent tűzben ég: nem verset ír, hanem verssé íródik, nem történik vele valami, nem él, hanem maga lesz a Történés, az Élet. Fizikumának erről a költészetté való válásáról jegyezte föl mélyen látó krónikása, Révész Béla: „Csodálatos tulajdonsága volt ez Adynak. Ha csönd, ha zaj volt körülötte, hibátlanul írta le sorait. A gondolat, a hangulat oly összealakultan állott az értelme elé, a képeit oly vizionáriusan, pregnánsan látta, hogy lejegyzésük már csaknem technikai munkája volt.” Ady egy költeményének, *Az ős Kajának* ezt a belső kialakulását Révész be is mutatja. Könyvének ez a helye a legművészebb irodalmi elemzések közé tartozik. Tulajdonképpen csak Ady külső életének mozzanatait írja le, de ennek belső értelmét minduntalan megcsillogtatja.

Révész megfigyelése azonban a maga horizontját valójában akkor kapja meg, ha nem Ady egyes verseire

alkalmazzuk, hanem egész költői működésére. Ugyanaz a belső, ösztönös kialakultság, ami egyes költeményeinek sajátja, még inkább jellemzi költeményeinek egészét. Most, hogy ez a látomásvilág teljes kibontakozásban áll előttünk, az egyes versek között oly titkos összefüggéseket veszünk észre, mint a verseknek egyes szavai között. A lelki élet virágainak szokták nevezni a költeményeket. Ady kötetekre darabolt s megjelenésének esetlegességei szerint tagolt verses műve a maga egészében terebélyes, virágzó fához hasonlít, amelyben a gyökerektől kezdve föl a lombtető legkisebb leveléig vagy szirmáig ugyanaz a nedv szivárog, ugyanaz a lendület válik életformává. Nem emberi logikát kell keresnünk ennek a növényorkeszternek együttes hangversenyében, hanem azt a felsőbbrendű természeti okszerűséget, amelynek titokzatos összefüggéseit nyilvánvalóan látjuk, de értelmét föl-fogni alig tudjuk. Egy együttes növésről, egy már előre elrendelt fejlődésről van itt szó, amelynél az egyes részek sokszor az ésszerű előfeltételeket megelőzve jelentkeznek, s értelmet szemünkben csak akkor nyernek, ha már az egész előttünk áll. Ezért függnék Ady egyes versei oly szorosan össze, mint egy szónak betűi, s ezért kell költészetét mindig a maga organikus egyetemességében vizsgálnunk.

Érint még Révész Béla egyéb kérdéseket is, amelyek mind összefüggnék Ady költői zsenijének sajátos természetével.

Ezek között elsősorban áll magyarsága. Révész Ady-nak különösen Rákosi Jenővel és Tóth Bélával folytatott polémiájára tér ki, s bemutatja, milyen öntudatosan élt Adyban magyar prófétasorsra való rendeltetésének érzése. Ez a vonás költészetét első pillantásra elhatárolja minden más külföldi költőtől, akikkel a henye irodalmi szólamok párosítani szokták. (Gondoljunk csak megnyitó soraira: Góg és Magóg fia vagyok én, és a Verlaine-ére: De la musique avant toute chose!) Ady világosan érezte magában a magyar sorssá való teljesülést. Versei tragikus feszültségű megnyilvánulásai a

lázadó embernek, aki hasztalan küzd a nagyszerű, de töviskoszorús hivatás ellen, hogy egyéni életét új fajlélekke érezze. Mennyivel könnyebb lett volna egyszerűen új költői iskola fejének lennie. Keverhette volna a szavak színét, különös melódiákra hangolhatta volna, s az étellel való ölekezésben választhatott volna a leg-ritkább, a legárnyalatosabb szenzációk közül. Mit törődött Edgár Poe, Baudelaire, Verlaine országuk politikai helyzetének fordulataival? Nekik nem kellett a fajtalajba mély, harapós és kígyósíklású gyökereket eresztetniök, hanem élhették nyugodtan az enyhe levegő ágyban a maguk öntudatlan virágéletét. Ha éppen állásfoglalásra volt szükségük, legjobb esetben lelketlen passzivitást vállaltak. Még a modern költők is, mint Whitman vagy Verhaeren, akiknek ihlete nemegyszer a mai élet társadalmi vagy gazdasági mozgalmából táplálkozott, Adyhoz képest mennyire kívülről és témaszerűleg nyúltak ezekhez a kérdésekhez. Meg kell már nyugodniok egyszer az Adyt nem értők, de Adyt értékelni akarók ellenséges táborának, hogy Ady sem nem „dekadens”, sem nem „nemzetietlen”, sem nem „magyar Verlaine”. Ady Endre mint magyarság, mint új magyar életszemlélet éppen olyan eredeti s minden ízében ön-maga teremtménye, mint amilyen mint költő. Révész Béla Ady magyarságának és eredetiségének közös forrására, költői zsenijére mélyen látó szavakkal utal: „zsenijét méri, hogy egy java cikktől annyira meg tudott termékenyülni, hogy a fogalmák, nézetek velejét pontosan megérezte, és az elszerzett kis magból nagyszerű, látó ítéleteinek egész lombozata terebélyesedett föl.” Olyan volt — írja más helyen —, „mint a kerti üvegharang, mely melódiáival csak akkor rezdül, ha a mindenfelől érkező szellők csak éppen érintgetik”.

Ennyi volt csupán Adynak a nyugati kultúra: szellő, amelynek érintésétől a kiválasztott költőben soha nem hallott dalok ébredtek meg, soha nem látott álmok váltak valóra. A zsenialitásnak ilyen méreteire kis irodalmi szatócsok hiába illesztgetik mérővesszőjüket. Ne nyúljon senki a költőhöz, aki nem hisz az emberi zse-

niben, s aki az élet legszerelmesebb ajándékának nem a művészek nagyszerű látomásait tekinti. Révész Béla nemcsak szuverén író és életalakító, hanem a zseniben hívó, művészszerető emberek közül való. Életét keresztelte a szép emberi csoda, a zseni, s ő a róla megőrzött foszló, tűnő emlékekből élő-elevenen megfestette képmását.